

“TUR-” YARDIMCI FİİLİNİN KULLANIMI HAKKINDA

“On The Usage of Auxiliary Verb ‘TUR-’”

*Hüseyin Kahraman MUTLU**

ÖZET

Eski Türkçe döneminden günümüzdeki ya ayan Türk yazı dillerine kadar farklı yapı ve i levleriyle kullanılagelen bu gramer ekli, Türk dilinin temel yardımcı fiillerinden birisi olmu tur. Bu yapının i levleri arasında bildirme ekileri, kipler, tasvir fiilleri ve deyimle mi ifadeler bulunur.

“ tur- ” fiiliyle “ - ur ” geni zaman ekinin bir araya gelmesinden olu an bu yapı, zaman içerisinde sonundaki geni zaman ekini kaybetmi tir. Buna ra men ya ayan bazı Türk yazı dillerinde bu haliyle de kullanımına devam edilmektedir.

Genellikle, kendisinden önceki zarf-fiil ekleriyle kip çekimi, tasvir fiili ve deyimle mi ifade bildiren bu yapı, isimlerden sonra gelerek bildirme i levi görmektedir. Türk dilinin tarihî ve ya ayan dönemlerinin tamamında görülen tur-

* Ar . Grv., Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 03200/AFYONKARAH SAR.

I. Giriş

Türkçenin en eski dönemlerinden beri kullanılmakta olan tur- yardımcı fiili, Türk dilinin tarihî sürecinde de i ik yapıların çatısı altında farklı i levlerde kullanılmı tır. Bunlar tur- yardımcı fiiliyle yapılan bildirme ekilleri, kipler, tasvir fiilleri ve deyimle mi yapılarıdır.

Çalı mamız kapsamındaki Türk dilinin tarihî dönemleri Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Ça atay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi'dir. Açıklamalar ve örnekler yardımcı fiilin genel kullanımlarıyla ilgili olup fiilin çok özel kullanımlarına girilmemi tir. Yardımcı fiilin kullanıldı ı yapı belirtildikten sonra i levleri tanıtılmı tır.

II. Türk Dili Tarihi İçerisindeki Kullanımları

1. Eski Türkçe Dönemi

Bu yardımcı fiil, Eski Türkçe döneminde farklı yapılarla birlikte dört ana i levde kullanılmı tır.

1.1. [sim + tur-ur] ve [-mİş + tur-ur] yapılarıyla bildirme i levinde kullanılmı tır.

näcükün tur-ur mun täg “Niçin böyledir”,

tü -mi tur-ur-lar “Dü mü türler” (Gabain, 1995:87-88).

1.2. [- (y)U + tur-] ve [-İp + tur-] biçimleriyle tasvir fiili olarak hareketin süreklili i belirtilmi tir.

alta-y-u tur- “aldatıp dur-” (Gabain, 1995:90),

anca sözlä-y-ü turur ärkän, an aras nta caştana iligkä yağ n...ün ya ku täg ä itildi “ Böyle konu updururken hükümdar Castana'ya yakın yankıya benzer bir ses i itildi ” (Gabain, 1995:120),

uk ay o ul, ölümüg un tma öy-ü tur “Dinle ey o ul ölümü unutma, daima dü ün” (Nadelyayev, 1967:390),

küzet-ip tur- “Sürekli gözetlemek ” (Gabain, 1995:91),

yirtinçüte seril-ip tur-ur “(Onlar bu) dünyada bulunmaktadır” (Nadelyayev, 1967:667),

1.3. [-gäli tur-] ve [-geli tur-] yapılarında gelecek zaman bildirmi tir.

kir-gäli tur- “ Girmeye niyet et-, girecek ol- ” (Gabain, 1995:91), *bars açmak suvsamak emgekin ertiniü s k l p unakaya öl-geli tur-ur*

“Di i kaplan açlık ve susuzluktan ölecek duruma gelir” (Kaya, 1994:322).

1.4. Eski Türkçe döneminde [ör-ü + tur-] yapısı ile “aya a kalkmak” anlamındaki bir deyim türemi tir.

tört maharaç tanriler ör-ü turdular orn ndan “Dört Maharaca tanrısı yerlerinden kalktılar” (Nadelyayev, 1967:390).

2. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde de bu yardımcı fiil, Eski Türkçe dönemine benzer yapı ve i levlerde kullanılmı tir.

2.1. [sim + tur-ur] biçimi bildirme i levinde kullanılmı tir.

er sökel turur “Adam hastadır”,

ol ta turur “O ta tır” (Emre, 1955:40).

2.2. [- guluk + tur-] ekleinde ise gelecek zaman bildirilmi tir.

ol sat-guluk turur “ O satacak, satmaya niyetlidir ” (Atalay, 1998:297).

2.3. Bu dönemde [- A + tur-] ve [-U + tur-] ekilleri tasvir fiili olarak hareketin süreklili ini ifade etmi tir (Ercilasun, 1984:86).

sanga men kereking bağ- a tur a men “Senin için gerekli olan eyleri ben takip edece im” (Arat, 1998:49),

budunğa bir-ü turd edgü törü “Halka iyi kanunlar vaz’etmekte devam etti” (Arat, 1998:227),

ğ l-u tursu uzlar naşihâtlar n “Sanat ustaları ba kalarını yeti tirmekte devam etsinler” (Arat, 1998:400),

yime yarl e tip kit-e turmasu “Fermanı da duysun ve arzuya muhalefet etmesin” (Arat, 1998:233).

2.4. [- mı + tur-ur] biçimi ise ö renilen geçmi zaman üçüncü teklik ahısta bazen kesinlik ifadesi bildirmi tir (Ercilasun, 1984:99).

oğun-m turur ol kıada ng tükel “Senin karde in gafletten tamamıyla kurtulmu tur” (Arat, 1998:354),

anun-m turur bu ölüm tut al “Bu ölüm seni yakalamak üzere hazırlanmı bulunmaktadır” (Arat, 1998:448).

2.5. Yine aynı dönem eserlerinden Atabet’ül-Hakayık’ta [- Up + tur-] ve [- A + tur-] yapılarıyla ö renilen geçmi zaman bildirilmi tir.

‘ay pğa koyup-tur halay kı ara “Halk arasında utanılacak duruma dü mü tür” (Arat, 1992:81),

serip sinde raz ñ siñip turmasa “Sırrın kendinde sabırla saklanmamı sa” (Arat, 1992:54).

2.6. [ör-ü + tur-] yapısı ile “aya a kalkmak” anlamındaki bir deyim türetilmi tir.

ör-ü turd odgurm ayd selam (Arat, 1991:541).

“Odgurmu aya a kalktı ve selam verdi” (Arat, 1998:390).

3. Harezmi Türkçesi Dönemi

Tur- yardımcı fiili Harezmi Türkçesi'nde bildirme eki ve kip çekimlerinde görev almı tır.

3.1. [sim + tur-ur] biçimiyle yardımcı fiil, bildirme i levinde kullanılmı tır.

Âdem turur men “Ben Adem'im”,

siz kim turur siz “Siz kimsiniz?” (Toparlı, 1998:48).

3.2. [-Ip + tur-ur] ekli ö renilen geçmiş zaman i levinde kullanılmı tır.

bu mal tavar Hak te 'ala berip turur erdi “Bu malı Hak teala vermi idi”,

kim bu iv ni'meti bilen beslenip turur men “ki bu ev nimetiyle beslenmi im”,

mun urmag l bu mus lman bolup turur “ Bunu dövmeyin, bu müslüman olmu ” (Turgunbayev, 1999:498).

3.3. [-A + tur-ur] ve [-U + tur-ur] biçimleri imdiki zaman i levinde kullanılmı tır.

bar-a turur men “Gidiyorum” *bar-a turur miz / biz*

bar-a turur sen *bar-a turur siz*

bar-a turur *bar-a turur lar* (Toparlı, 1998:42).

kanda kaç p bar-a turur sen “Nereye kaçıp gidiyorsun”,

kelip sakç lar ayd Yusufga kim uru urmız tey-ü tururlar “Sava ırız (diyorlar) dediklerini bekçiler Yusuf'a gelip söylediler” (Turgunbayev, 1999:498).

3.4. [- gu + iyelik eki + turur] yapısı ile de gelecek zaman bildirilmi tır.

al- u-m turur “Alaca ım” *al- u-muz turur*

al- -ung turur *al- u-nguz turur*

al- u-s turur *al- u-lar turur* (Toparlı, 1998:40),

bularn tört ülü k l- um turur “Bunları dört parça yapaca ım”,

an η qarğ s bolğus turur “Onun bedduası yerine gelecektir” (Eckmann, 1996:30).

4. Çağatay Türkçesi Dönemi

Ça atay Türkçesi döneminde tur- yardımcı fiili bildirme eki, kip çekimi ve tasvir fiillerindeki i levleriyle kullanılmı tır.

4.1. Di er dönemlerden farklı olarak bu dönemde yardımcı fiil ile bildirme i levi [sim + tur] ekliyle ifade edilmi tir.

bîçāra dur min “ Biçareyim”,
bar dur sin pār “ Sen bir perisin ”,
z lim durlar “ Zalimdirler ” (Eckmann, 1996:95).

4.2. [- A + dur + ahıs zamiri] biçimiyle imdiki zaman ifade edilir.
tap-a dur min “ Buluyorum”
tap-a dur-sin
tap-a dur (Eckmann, 1996:105).

4.3. [-Ip + tur-] biçimi ise görülen geçmiş zaman bildirir.
birip tur min “ Verdim ” *birip tur biz*
birip tur sin *birip tur siz*
birip tur *birip turlar* (Eckmann, 1996:106).

4.4. [-gU + iyelik eki + dur] biçimi gelecek zaman,
al um dur “Alaca ım” *al um z dur*
al un dur *al uę z dur*

4.5. [- I⁴p + dur-] ve [- A + dur-] ekilleri ise tasvir fiili olarak hareketin devamlılı ını ifadede kullanılmı tır.

kuçu up turdular “ Kucakla ıp durdular ”,
mini tirig tuta durgan hayāl dur “ Beni hayatta tutup duran hayalidir”
(Eckmann, 1996:98).

5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

5.1. [isim + dUr] biçimiyle yardımcı fiil, bildirme i levinde kullanılmı tır.

tengeri küçlü-dür, da yarlı gançlu- dur “ Tanrı güçlüdür ve insaflıdır ”
(Grönbech, 1992:198).

5.2. [- A + tur-] yapısı imdiki zaman bildirmektedir.
ala-d

5.3. [-mAK + tur-ur] yapısı

“*ecel bir bir yud- a durur*” (Gülsevin-Boz, 2004:126).

“*elinde oynadur iken dü ürdi, derhâl bir ördek an yutd , hoca an gör-e dur-urd*” (Gülsevin-Boz, 2004:136).

6.6. [ör-ü + tur-] yapısı ile “aya a kalkmak” anlamındaki bir deyim türemi tir.

tur örü bu endî eden geçelüm

k lub zevk yiyelüm içelim (Dilçin, 1991:230),

an gördi kamus turd öri

pendi dinledi sevindiler girü (Karahan, 1994:208).

7. Osmanlı Türkçesi Dönemi:

Osmanlı Türkçesi döneminde tur- yardımcı fiilinin bildirme i levliyle kullanımları ile ilgili olarak, - tur- ur , - tür-ür / - dur-ur, - dür-ür ekilleriyle birlikte 19. yüzyıla do ru kullanımının azaldı ı görülür. (Emre 1955: 41).

Bu dönemin farklı asır ve airlerinden a a ıdaki örnekleri a a ıda verilmi tir.

ah n ili toptolu çeri dür-ür (Süh. 14. yy),

Ol gün dür-ür bu günki ehit oldu ah- din (Nesimi 15. yy),

Bir-dir ol birli ine ek yok-tur-ur

Gerçi yanl söyliyener çok turur (Mevlit 15. yy),

Ol dem bu dem dürür ki döner guy- asman (Baki 16. yy),

Budurur ben bildi im vallahu a'lem bissevap (Fuzuli 16. yy),

Ruz ile eb tespîh dürür i leri (Katibi 17. yy) (Emre 1955: 41).

III. Sonuç

Biçim olarak “ tur- ” fiiliyle “ –ur ” geni zaman ekinin bir araya gelmesinden olu an bu yapı, Eski Türkçe döneminden ba layarak günümüze kadarki tarihî Türk yazı dillerinde kullanıla gelmi tir. Bu kullanımlar tur-yardımcı fiiliyle yapılan bildirme ekilleri, kipler, tasvir fiilleri ve deyimle mi yapılarıdır. Genel olarak bu yapı ve i levler:

1. [sim + tur-ur] yapısı isimlerde bildirme,

2. [I⁴p + dur-ur] ve [- mı + tur-ur] biçimleri ö renilen geçmi zaman çekimlerinde,

3. [-geli tur-], [- guluk + tur-], [- gu + iyelik eki + tur- ur], [-mAK + tur-ur], [-(y)ısar + dur(ur)], [-(y)acak + dur(ur)] ve [-(y)sa + iyelik + gerek + dür] yapıları gelecek zaman çekimlerinde,

4. [- (y)A + tur-ur] yapısı imdiki zaman çekimlerinde,
5. [- I⁴p + dur-] ve [- A + dur-] ekileri tasvir fiillerinde ve
6. [ör-ü + tur-] yapısı da deyimlerde kullanılmı tır.

KAYNAKLAR

- ARAT, Re id Rahmeti. (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*: TDK yayınları, Ankara.
- ARAT, Re id Rahmeti. (1998), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK yayınları, Ankara.
- ARAT, Re id Rahmeti. (1992), *Atabetü'l- Hakay k* TDK yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim. (1998), *Divanü Lugat-it-Türk Tercüme I-II*. TDK yayınları, Ankara.
- D LÇ N, Cem. (1991), *Süheyl ü Nevbahar*, TDK yayınları, Ankara.
- ECKMANN, Janos. (1996), *Harezm, K pçak ve Ça atay Türkçesi Üzerine Ara t rmlar*. Yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya, TDK yayınları, Ankara.
- EMRE, Ahmet C. (1955), “Türkçede Cümle: II. sim Cümlesi” *TDAY Belleten*. TDK yayınları, Ankara.
- ERC LASUN, Ahmet B. (1984), *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)*. Gazi Üniversitesi yayınları, Ankara.
- GABA N, A.Von. (1995), *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın, TDK yayınları, Ankara.
- GRÖNBECH, K.(1992), *Kuman Lehçesi Sözlü ü*. Çeviren: Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı ı yayınları, Ankara.
- GÜLSEV N, Gürer. (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK yayınları, Ankara.
- GÜLSEV N G., Boz, E. (2004), *Eski Andolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KARAHAN, Leyla. (1994), *K ssa-i Yusuf*, TDK yayınları, Ankara.
- KARAMANLIO LU, Ali F. (1994), *K pçak Türkçesi Grameri*, TDK yayınları, Ankara.
- KAYA, Ceval. (1994), *Uygurca Altun Yaruk, Giri , Metin ve Dizin*, TDK yayınları, Ankara.
- NADELYAYEV V.M.- NAS LOV D.M.- TEN EV E.R.- ÇERBAK A.M. (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar, zdatelstvo “Nauka” Leningradskoe Otdelenie, Akademiya Nauk SSSR, nstitüt Yazıkoznaniya, Leningrad*.
- TOPARLI, Recep. (1998), *Harezm Türkçesi*, Dilek Ofset ve Matbaacılık, Sivas.
- TURGUNBAYEV, Ca tegin.(1999), “ - a turur imdiki Zaman ve -p turur Geçmi Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine” *Türk Dünyas Dil ve Edebiyat Dergisi*. Güz, s. 497-505, Ankara: TDK yayınları.